

Небојша Вуковић²³
327.56::351.88(497.11)
327(477)“2022”
COBISS.SR-ID 113448713

ГЕОПОЛИТИЧКИ ПОЛОЖАЈ СРБИЈЕ: ОД „КУЋЕ НА ДРУМУ” ДО „КУЋЕ У ОКРУЖЕЊУ НАТО-А”

Сажетак: У раду се разматра неповољан геополитички положај Србије у контексту рата у Украјини, процењују се и сагледавају његови кључни чиниоци, као и невелики капацитети модерне српске државе да утиче на његову радикалну модификацију или побољшавање. Аутор упоређује геополитички положај Србије у прошлости (19-20 век) са текућим, и на основу више параметара (политичких, географских, стратегијских), закључује да је он можда најнеповољнији од времена када је Србија 1830. године, стекла аутономију у оквиру Отоманске империје (фактичку унутрашњу независност). У чланку се такође презентује класификација држава по њиховој моћи, и иста се примењује на Републику Србију зарад стицања утемељене/реалне спознаје о њеним способностима да властитим

23 Научни сарадник, Институт за међународну политику и привреду, Београд, mail: sonevukovic@gmail.com. Рад је део пројекта „Србија и изазови у међународним односима 2023”, који финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије, а реализује Институт за међународну политику и привреду током 2023. године.

напором квалитативно преобрази у своју корист непосредно геополитичко окружење (Балкан).

Кључне речи: *геополитички положај, Србија, НАТО, Балкан, географија, стратегија*

Кућа насред друма

Након два устанка који су били праћени многобројним жртвама, различитим дипломатским акцијама и иницијативама, драматичним развојем многих личних судбина (нпр. убиство Карађорђа Петровића) и не мање узбудљивим (спољно)политичким обртима, Србија је крајем 1830. године, са хатишерифом (декретом) турског султана, чије је доношење директна последица руског тријумфа у рату са Отоманском империјом 1828. године, коначно призната као полунезависан актер европске и светске политике. Конкретније речено, у правно-политичком смислу, Србија је 1830. године постала аутономна кнежевина под непосредном управом српског наследног кнеза и сизеренством султана.²⁴

Невелика територија кнежевине Милоша Обреновића, са ни пуних 25.000 km²,²⁵ представљала је, како наводи Јован Цвијић, сметњу Средњој Европи, јер је заузимала главни улаз за Балканско полуострво.²⁶ У то време, како запажа најпознатији српски географ, гледајући то парче територије без правог географског смисла и облика, могло се доћи до мисли – или ће она нестати или ће се проширивати даље,

²⁴ Димитрије Ђорђевић, *Историја модерне Србије 1800-1918*, Завод за уџбенике, Београд, 2017, стр. 97.

²⁵ Јован Цвијић, „Географски и културни положај Србије” у: Јован Цвијић, *Говори и чланци*, САНУ, Завод за уџбенике и наставна средства, Књижевне новине, Београд, 1991, стр. 223.

²⁶ *Ibidem*.

нарочито према Југу. И Србија се ширила, мукотрпно, уз жртве и напоре, прво у ратовима 1876-1878. (када постаје, како каже Цвијић, држава реке Мораве) и потом 1912-1913. (када постаје моравско-вардарска држава), управо ка Југу, ка барем једној обали Медитерана. И ако није стекла излаз на море, контролом над сливом Мораве, а потом и над сливом Вардара, Србија је добила у посед, додуше не у целости, најкраћи правац који је повезивао (Средњу) Европу са (Малом) Азијом, односно налазила се на друму или како се приписује досетки баш Јована Цвијића, саградила је кућу наред друма.²⁷ Преко територије Србије у њеној целости (као и преко још неких балканских држава), пролази такође малоазијско-панонски, односно панонско-малоазијски стратегијски правац, који обухвата, између осталог, целу источну половину Балканског полуострва и целу Панонску низију.²⁸

Овим правцем у прошлости су пролазиле многе војске, а последњих година и милиони миграната са Блиског истока и из Северне Африке ка богатим државама Западне Европе. Због ове транзитне позиције Србије, између важних региона и читавих континената, јављале су се бројни изазови – аспирације великих сила су укључивале, између осталог, и контролу над Моравско-вардарском удолином и Нишком котлином. Војске које су пролазиле некада овим правцем, нису штеделе ни локално становништво, ни ресурсе. Међутим, током 19. и почетком 20. века, када су се велике

27 Видети: Marija Stojanović, „Prednosti ,kuće nasred drumа“, dnevni list Danas, 16. 03. 2012, <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/prednosti-kuće-nasred-druma/> Приступљено: 01/10/2022, и Дејвид Бајндер, „Кућа наред пута“, дневни лист Политика, 24. 03. 2008, <https://www.politika.rs/scc/clanak/37256/Kuca-nasred-puta> Приступљено: 01/10/2022

28 Radomir Marjanović, *Opšta vojna geografija: sa evropskim ratištem*, VIZ, Beograd, 1983, str. 241.

европске силе надметале око примата на Старом континенту, геополитички положај који је заузimala Србија, није само привлачио „незване госте”, већ је представљао и знатан капитал/улог у напорима да се на своју страну привуку моћни савезници.

У прошлости, могао је, на пример, енглески официр Роберт Лафан (R. G. D. Laffan) да Србе назове „чуварима капије” и да за Србију каже, како држи положај светског значаја (stands in a position of world importance).²⁹ Почетком 20. века, када Немачка планира да повеже пругом Берлин и Багдад, Србима иначе несклона Велика Британија, морала је зарад виших циљева (обуздавања немачких континенталних амбиција) да обустави активно ометање процеса сабирања нових територија око Србије током Балканских ратова. Француска подршка је задобијена великим наруџбинама војне опреме и зајмовима, док је Русија, природно за њене аспирације, потпомагала потискивање Отоманске империје са Балканског полуострва.

И сâм Јован Цвијић признаје, како је током ратова 1912 и 1913. године, „Србија имала повољне међународне прилике, најповољније од свог постанка, најповољније које смо могли очекивати” [. . .]³⁰ Оно што је Србији олакшавало реализацију спољнополитичких циљева, поред „капитала” у виду „куће насред друма” јесте и геополитички диверзитет у њеном окружењу. Када је постала аутономна кнежевина 1830. године, Србија се граничила на Сави и Дунаву са Аустријом (доцније Аустро-Угарском), а са запада, југа и истока са Отоманском империјом. Две велике империје – аустријска и турска – нису увек имале комплементарне

29 R. G. D. Laffan, *The Serbs: the Guardians of the Gate*, Dorset Press, New York, 1989, p. 19.

30 Јован Цвијић, „Географски и културни положај Србије”, *op. cit.*, стр. 227.

интересе, па је Србија могла да рачуна на, додуше врло узан, маневарски простор у својој спољној политици. Од 1859. године, на истоку се јавља нови српски сусед – Румунија. Доцније, настаје самостална Бугарска, а од Балканских ратова, Србија стиче заједничку границу и са Грчком, Црном Гором и новоформираном (фиктивном) државом Албанијом. Од Берлинског конгреса до Балканских ратова, услед експанзионистичке политике Аустро-Угарске, геополитички положај Србије је посебно тегобан јер Двојна монархија држи у својим рукама како комуникације којима се одвија српски извоз, тако и тржиште за његове производе.

Цвијић наводи, да је после Берлинског конгреса, Србија била скоро опкољена земља, а Срби ухапшен народ.³¹ Али и тада, и у тако неповољном геополитичком окружењу, Србија је успевала да одбрани и чак унапреди своје политичке и комерцијалне интересе о чему најбоље сведочи историјат тзв. Царинског рата од 1906. до 1911. године. Када је Аустро-Угарска блокирала увоз српских производа и њихов транспорт на друга тржишта, српска држава је успела за свега неколико година да потпуно преоријентише своју спољну трговину и пронађе нове клијенте (од Египта до Белгије), док је такође организован и „саобраћај до нових пијаца, уз железничке повластице кроз Турску до Солуна и Бугарску до Варне, као и Дунавом до Црног мора”.³² Током Првог светског рата, материјална помоћ западних савезника је стизала како преко Солуна, железницом до Србије, тако и из Русије, Дунавом до пристаништа Прахово. И у изузетно тешкој стратегијско-оперативној ситуацији крајем 1915. и

31 Јован Цвијић, „Анексија Босне и Херцеговине и српско питање” у: Јован Цвијић, *Говори и чланци*, САНУ, Завод за уџбенике и наставна средства, Књижевне новине, Београд, 1991, стр. 165.

32 Димитрије Ђорђевић, *Историја модерне Србије 1800-1918*, op. cit. , стр. 334.

почетком 1916. године, српска војска је имала куда да се повуче, преко врлети Црне Горе и Албаније, на Крф, и после на Солунски фронт.

Сви наведени успеси – економска еманципација од Аустро-Угарске, војне победе и територијално проширење у Балканским ратовима, тријумф у Првом светском рату и стварање велике државе, краљевине СХС (што се са протоком времена испоставља и сагледава као све тежи политички промашај) – били су могући захваљујући, између осталог, и тадашњем мултиполарном светском поретку, са више великих центара моћи (САД, Русија, Велика Британија, Немачка, Француска, Аустро-Угарска), биполаризму у Европи (силе Антанте vs. Централних сила) и геополитичком диверзитету или полихромији на Балкану, која је представљала тек политичко-стратегијски рефлекс антагонизама на Старом континенту и у свету уопште. Поред ових структурних чинилаца глобалног, континенталног и регионалног нивоа, треба да се нагласи, да је Србија у реализацији својих националних интереса на почетку прошлог века уживала и посебну подршку и разумевање царске Русије.³³

„Кућа у НАТО окружењу” или „моћна лекција из географије”

Дакле, пре више од сто година, Јован Цвијић је констатовао, како је од Берлинског конгреса, Србија била скоро опкољена земље, а Срби ухапшен народ. Међутим,

³³ Једно од најбољих сведочанстава из прве руке о квалитету те подршке представљају мемоари министра спољних послова царске Русије Сергеја Сазонова. Видети: *Сазонов С. Д. Воспоминания*, Харвест, Мн, 2002.

како се могло видети из претходних редова, упркос таквом геополитичком положају, Србија је успевала да себи током деценија прошири маневарски простор и реализује виталне националне аспирације у Балканским ратовима. Овде се долази до тачке када ваља напустити увиде из историје и поставити следеће питање – да ли је данас тај положај бољи или гори?

Социјалистичка Југославија успевала је да политички, економски и стратегијски профитира из глобалног биполаризма оличеног у супарништву САД и СССР-а, које се рефлектовало и на европски континент у виду тзв. Гвоздене завесе. Међутим, са рушењем биполарног поретка, колапс доживљава и СФРЈ, и на простору бивше велике државе одвија се неколико оружаних конфликта у распону од десет година (1991-2001). Око новонастале Савезне Републике Југославије од 1992. године, и доцније око самосталне Србије, од 2006. године, постепено се формира прстен држава, прво кандидата а потом и чланица НАТО-а, војне алијансе која је извршила агресију на СРЈ 1999. године.

Истовремено са овим геостратегијским процесом, „друм на којем је саграђена кућа” односно коридор 10, добио је свог конкурента – коридор 4, који државе средње Европе, преко територија Румуније и Бугарске, изводи ка Солуну или ка Истанбулу (рачвање је у Бугарској). Иако је „експлоатација Коридора 4 далеко скупља и ризичнија од Коридора 10”³⁴, јасно је да се са Коридором 4, у случају потребе (нестабилности, немира и сл.) транзит кроз Србију може да минимизира или чак сасвим избегне, што би представљало незанемарљив елемент геополитичке и геоекономске маргинализације Србије.

34 Марко В. Милошевић, „Кућа на друму или поред друма”, дневни лист *Политика*, 03. 05. 2014. <https://www.politika.rs/scc/clanak/291802/Kuca-na-drumu-ili-pored-druma> Приступљено: 03/10/2022

Када је реч о стратегијском аспекту новог геополитичког окружења Србије, занимљиво је да се погледа како је он интерпретиран, на пример, у уџбенику из војне географије, који се користи за школовање официра српских оружаних снага. Тако се у првом тому „Војне географије” наводи, да су САД/НАТО запоселе „кључне геостратегијске тачке Балкана са којих је могуће ефикасно контролисати снопове важних трансбалканских директриса и геостратегијских праваца према истоку, северозападу и југоистоку”.³⁵ У другом тому истог дела се експлицитно каже, да је Србија у неповољном стратегијском окружењу, јер се све суседне земље налазе у НАТО-у или су чланице програма Партнерство за мир (реч је о издању од пре десетак година, а у међувремену су те државе из овог програма, изузев БиХ, ушле у НАТО – Црна Гора и Северна Македонија).³⁶

Другим речима, Србија је скоро у потпуном окружењу НАТО-а, војног савеза који је на њу извршио агресију 1999. године. Овај незавидан геостратегијски положај додатно погоршава чињеница да је дугогодишњом операцијом разбијања савезне државе, од 2006. године, Србија постала континентална земља, без могућности да у мирнодопско време, преко међународних вода (мора и океана), има несметану комуникацију са спољашњим светом. Како запажа Миломир Степић, „Запад већ вековима предузима читаву ‚палету’ метода за свођење српске моћи на ‚безопасан ниво’. Једна од њих је онемогућавање маритимне оријентације и партиципације [. . .] Управо одвајање Црне Горе сумњивим и од Запада отворено подржаним референдумом 2006.

35 Љубомир Гиговић, Драгољуб Секуловић, *Војна географија I*, Медија центар Одбрана, Београд, 2012, стр. 38.

36 Драгољуб Секуловић, *Војна географија II*, Медија центар Одбрана, Београд, 2011, стр. 91.

године, јесте очигледан доказ да му је лишаваће Србије приступа мору веома важно”.³⁷ Уз све то, треба споменути и америчку војну базу Бондстил (Bondsteel) на територији Косова и Метохије, која служи као додатни механизам/алат обуздавања српског елемента на Балкану.

Важно је при свему томе запазити један тренд. Последња деценија прошлог века представљала је период потпуне америчке доминације у светској политици (униполаризма), што је по српске националне интересе било погубно. У првој декади овог века, америчка позиција хегемона је почела полако да се урушава. У следећој деценији економски и војни успон Кине је већ толико постао очигледан, да се у стручним круговима почело говорити о зачетку или старту ере биполаризма или чак мултиполаризма. У овој деценији, очигледно, „ломиће се” исход борбе за реструктурирање светског поретка. Паралелно са овим развојем прилика на глобалној сцени, који је свакако погодовао српским интересима, геополитички положај Србије се непрекидно усложњавао и погоршавао. Стиче се утисак, да су САД свесно и плански, лишавајући Србију маритимне партиципације и стављајући је у НАТО окружење, за случај избијања конфронтације планетарних размера (што се тренутно догађа без, додуше, оружаног сукоба светских размера), учиниле максималан напор да унапред (превентивно) онемогуће било какав значајнији или офанзивнији српски ангажман на страни америчких опонената.

Свеукупно посматрано, геополитички и геостратегијски положај Србије је изразито неповољан, и по својој незавидности може да се упореди са положајем Јерменије.

37 Миломир Степић, „Кућа наред друма пре сто година и данас” у: Миломир Степић, *Кроз балкански дурбин*, Институт за политичке студије, Београд, 2020, стр. 88.

У прилог овој констатацији могуће је да се наведе неколико конкретних примера. Од украјинске кризе 2014. године, односи колективног Запада и Русије су се веома заострили, и свака сарадња са Руском Федерацијом, изузев комерцијалних односа (такође редукованих), изазивала је у Бриселу, Вашингтону, Лондону или Берлину подозривост и подстицала набројане центре моћи да врше политички притисак са елементима претњи или уцена на оне земље којима је стало до добрих односа са Москвом.

Претходних година, пре избијања рата у Украјини, Србија је развијала интензивну војно-техничку сарадњу са Руском Федерацијом. Међутим, не без препрека и ометања са стране. Пре неколико година појавила се вест да је Румунија онемогућила транспорт руских тенкова и борбених оклопних возила у Србију преко Дунава.³⁸ Касније је решење пронађено, како медији наводе, у ваздушном транспорту овог терета преко Бугарске, и то цивилним авионом.³⁹ Током Првог светског рата, Румунија није ометала руске испоруке војне опреме Србији Дунавом. Међутим, геополитичке околности су се темељно измениле, и Румунија је данас једна од најрусофобнијих земаља у региону и шире. Самим тим, ни комуникација Дунавом даље ка истоку, за Србију више није неупитна.

Јасно је да у контексту рата у Украјини делује крајње невероватно да би било која држава која је чланица НАТО-а допустила транзит руског наоружања и опреме за Србију током овог конфликта, а врло могуће и касније. Наравно,

38 Radio Slobodna Evropa, „*Rumunija blokirala isporuku ruske vojne pošiljke Srbiji*”, 26 juli 2019, <https://www.slobodnaevropa.org/a/30077493>. html Приступљено: 04/10/ 2022

39 Mila Đurđević, „*NATO i EU staze ruskog oružja za Srbiju*”, 07. 12. 2020. <https://www.slobodnaevropa.org/a/rusija-srbija-naoruzanje-transport-eu-nato/30987859>. html Приступљено: 04/10/2022

овај проблем не би постојао да Србија има приступ мору, међутим, одвајање Црне Горе 2006. године и њен пријем у НАТО служили су и служе, између осталог, и за потребе изолације Србије од пријатељских држава попут Руске Федерације. Над Србијом се константно надвија претња блокарања допремања руске нафте преко Јадранског нафтовода (ЈАНАФ), који се протеже од луке и нафтног терминала у Омишљу у Хрватској све до Србије. Могућност да се у сваком тренутку откаже транспорт нафте овим нафтоводом такође представља јак адут колективног Запада за уцењивање Србије у погледу њеног става према рату у Украјини. У јуну ове године (2022), у посети Београду требао је да дође министар спољних послова Руске Федерације Сергеј Лавров. Међутим, посета није реализована јер су суседне земље Србије – Северна Македонија, Црна Гора и Бугарска – одбиле да дозволе авиону у којем би био руски министар да користи њихов ваздушни простор.⁴⁰ Дакле, Србија се налази у режиму својеврсне (гео)стратегијске и (гео)економске филтрације – појединцима и робама одређеног географског порекла није дозвољен улаз у њу, и то мимо њене воље.

Може се рећи да се још од распада СФРЈ 1991. године, над Србијом понекад надвија или се чак и реализује сценарио ваздушно-копнене блокаде. Једна њена варијанта већ је доживљена у првој половини 1990-тих са успостављањем ригорозних санкција (ембарга) УН-а према тадашњој СРЈ. Ипак, за Мађарску, Румунију, Бугарску или тадашњу БЈРМ, чланство у НАТО-у или ЕУ је још било веома далеко, а те земље су се и саме налазиле у транзиционом хаосу, па су њихове власти углавном дозвољавале прекограничну,

40 Слободан Маричић, „Русија, Србија и Сергеј Лавров: Блокада ваздушног простора суседних земаља спречила долазак руског министра у Београд”, BBC News на српском, 6 јун 2022, <https://www.bbc.com/serbian/cyr/srbija-61706492> Приступљено: 05/10/2022

нигде регистрованој ситној трговини (шверц), што је Србији ублажавало економско-социјалне тегобе изазване ембаргом. Чини се да би данас примена евентуалне блокаде Србије била далеко ригорознија, иако се, рецимо, са Мађарском развијају врло интензивни односи, вероватно никад бољи у новијој историји две земље.

Углавном, поводом отказивања посете министра Сергеја Лаврова Србији, услед блокаде ваздушног простора од стране три споменуте земље, у штампи на немачком језику су се појавили текстови чији је садржај немачко пропагандно предузеће Дојче Веле (Deutsche Welle) сумирало у реченици – недолазак Сергеја Лаврова био је *моћна лекција из географије*, која показује где се Србија налази (курзив Н. В.).⁴¹ У ствари, ову реченицу је вероватно инспирисао увид новинара Франкфуртер Алгемајне-а (Frankfurter Allgemeine Zeitung), који је, не без злурадости, устврдио како су „српски русофили ових дана добили лекцију из географије. Србија се можда у њиховим фантазијама граничи са Русијом, али је на мапи другачије”.⁴²

Мале земље, без квалитетног излаза на море и у неблагонаклоном окружењу, без обзира да ли су „на друму” или поред њега, често у критичним ситуацијама (ратови, нестабилности, напети односи са суседима) добијају овакве или сличне лекције из географије. Рецимо, са једном оваквом лекцијом непрекидно се суочава Јерменија, још од стицања независности 1991. године, а последњих година то суочавање поприма драматичне обресе. Стешњена између две непријатељске земље – Азербејџана и Турске, амбивалентне Грузије и релативно благонаклоног Ирана,

41 N. Rujević, „*Vučić se sprema da okrene leđa Putinu*”, Deutsche Welle, 07. 06. 2022, <https://www.dw.com/sr/vu%C4%8Di%C4%87-se-sprema-da-okrene-le%C4%91a-putinu/a-62048838> Приступљено: 05/10/2022

42 Ibidem

и дубоко увучена у евроазијско копно, Јерменија (са Нагорно Карабахом) се последњих тридесетак година бори не само против азербејџанских насртаја (иза којих стоји експанзионистичка политика Турске), већ и са свим тегобама незавидног геополитичког положаја који подразумева стално присутну могућност транспортне блокаде и отежаног приступа спољашњем свету. У последњем великом сукобу 2020. године, Грузија, а потом и Иран (барем делимично) су увели ембарго на транзит војне опреме свим зараћеним странама, што је суштински погодило само јерменску страну, која је морала да прибегне кријумчарењу војне опреме из Руске Федерације (у количинама које су свакако било недовољне за потребе на фронту), користећи цивилну авијацију, односно уобичајене путничке или карго-линије.⁴³

Без довољне замене и занављања оштећене/уништене војне технике и адекватне подршке Руске Федерације, Јерменија је услед пораза на фронту била принуђена да потпише примирје са изузетно неповољним клаузулама, и поврх тога, у протекле две године истрпи још неколико мањих напада азербејџанске стране у којима је губила и људство и територије. Суштински посматрано, када се све многобројне географске, историјске, политичке и стратегијске разлике и специфичности оставе по страни, српски и јерменски геополитички положај је сличан, дакле врло неповољан, чак и опасан. Када се говори само о српском геополитичком

43 Опширније о утицају географије на азербејџанско-јерменски рат у јесен 2020. године, видети: Небојша Вуковић, Жељко Будимир, „Географија и рат на Кавказу 2020. године”, у: Михајло Копања, Владимир Ајзенхамер (ур.), *Геополитички интереси великих сила и стратешка безбедност малих држава* (Зборник саопштења са скупа националног значаја штампаних у целини) Факултет безбедности, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2022, стр. 76-88. https://doi.org/10.18485/fb_givs_sbmd.2022

положају, може се рећи, да он од стварања модерне Србије није био никада овако незавидан.

(Не)моћ малих држава

Раније, државе мале, средње или велике моћи, обично су се класификовале на основу егзактних вредности – површине њихове територије, броја становника, бруто друштвеног производа, капацитета оружаних снага и сл. Међутим, ма колико на први поглед овакво разврставање делује једноставно и разумљиво, испоставља се да није уопште лако да се на доследан и методолошки ваљан начин изведу разграничења између држава према наведеним критеријумима. Неке државе су по површини и становништву малене, попут Израела, али имају снажну привреду, врло јаке оружане снаге и изврсне резултате у појединим високим технологијама. Друге су маркантне по броју становника, рецимо Бангладеш (преко 160 милиона), али заузимају скромне површине (конкретно Бангладеш мање од 150 хиљада km²) и са економског и војног аспекта су слабе.

Стога су се у студијама међународних односа појавили приступи који на другачији начин третирају овај проблем. Истраживачи су почели да рангирају државе према способностима да утичу на друге државе и да обликују међународни систем односа. Тако су Нил Џес (Neal G. Jesse) и Џон Дрејер (John R. Dreyer) сачинили петочлану деобу у којој постоје: а) *суперсила* (држава која никада није слаба у интеракцији са било којом другом државом, на глобалном, регионалном или субрегионалном нивоу); б) *велика држава* (слабија од суперсиле на глобалном нивоу, али јача од невеликих држава на глобалном, регионалном

или субрегионалном нивоу); в) *средња држава* (држава која је увек слаба на глобалном нивоу, слабија од великих држава на регионалном нивоу, али јача од других држава на регионалном или субрегионалном нивоу); г) *мала држава* (држава која је увек слаба на глобалном и регионалном нивоу, али је јака на субрегионалном нивоу); д) *микро-држава* (држава која је увек слаба на свим нивоима, сем у односима са другим микро-државама).⁴⁴

Исти аутори наводе да типично, велике силе успостављају, не само норме и структуре међународног система, већ такође и регионалне безбедносне хијерархије.⁴⁵ У српском случају, једна велика сила – САД, уз асистенцију неколико мањих – изградила је регионалну политичко-стратегијску архитектуру у којој је позиција Србије крајње нелагодна, с обзиром да су у тој НАТО конфигурацији своје место нашле све нације са Балкана (хрватска, албанска, бугарска) чији су се геополитички интереси у прошлости сударали са српским (што је случај и данас), затим они народи чије политичке и интелектуалне врхушке покушавају да изграде властити идентитет на негирању или омаловажавању српског порекла или српских културних и духовних корена (Црногорци, босанско-херцеговачки муслимани, Македонци), па чак и оне нације са којима у савременој историји није било никаквих озбиљнијих конфликта (румунска, грчка).

Матијас Мас (Matthias Maass) каже, како су „мале државе уметници преживљавања” (small states are survival artists).⁴⁶ Чини се да ова опаска посебно важи за случај Србије, ако се

44 Neal G. Jesse and John R. Dreyer, *Small States in the International System: At Peace and at War*, Lexington Books, Lanham, 2016, p. 10.

45 Ibid. p. 3.

46 Matthias Maass, *Small states in world politics*, Manchester University Press, Manchester, 2017, p. 1.

има у виду њен тренутни геополитички положај, као и више од два века њене модерне историје. С друге стране, Џес и Дрејер сматрају, да се статус мале државе не заснива само на томе да је она слаба, већ на темељном схватању (fundamental realization), да се та слабост никада неће променити.⁴⁷ Тиме се у концепт мале државе уносе моменти фатализма и песимизма који подразумевају одсуство било какве наде у квантитативни и квалитативни преображај мале државе у будућности – држава која је тренутно мала, таква ће и да остане, и у том смислу је њена судбина запечаћена (пуко преживљавање уз вечиту опасност нестанка у једном периоду).

Иако пример савремене јеврејске државе оповргава овакво сагледавање, он је ипак више изузетак него правило у светској политици. Политички врх Србије из доба Првог светског рата, у којем је она доживела пренапрезање у сваком аспекту (војничком, демографском, психолошком, материјалном), схватио је најбоље шта значи бити мален у међународним односима, и отуда се заложиио за стварање једне веће јужнословенске државе која би била у рангу макар средње силе. Међутим, југословенски пројекат се показао као утопија која својом заводљивошћу још увек замагљује видике једном делу становништва у Србији. Један од разлога за то јесте несразмерно важна улога у међународним односима социјалистичке Југославије, којој су у прилог ишли блоковска подела Европе и света, и лидерство у Покрету несврстаних земаља. Са распадом ове поделе света, урушавањем социјалистичког политичког и друштвеног система, и ерозијом репресивног апарата који је тај систем подупирао, унутрашње противречности су

47 Neal G. Jesse and John R. Dreyer, *Small States in the International System: At Peace and at War*, op. cit. , p. 8.

брзо окончале постојање друге Југославије, и сви народи те земље средњег ранга пре или касније су завршили у својим малим државама које данас представљају тек пуке објекте међународне политике.

Шта може да учини Србија да олакша и боље осигура своју тежобну егзистенцију мале државе? Како запажа Мас, систем држава је обликован и њиме доминирају велике силе, па мале државе имају врло ограничене моћи да га прилагоде властитим потребама. Поред тога, наставља исти аутор, максимизирање моћи за малу државу не производи онај ниво безбедности, као што је то случај код средње или велике државе.⁴⁸ Разрађујући надаље концепт мале државе, Мас тврди, да су мале државе неефективни (недовољно способни) међународни актери јер појединачно „оне не могу ништа да учине да измене свеукупну структуру окружења у којем обитавају”. Такође, „мале државе могу да буду дефинисане као ирелевантне за организацију и деловање система држава, то јест „структура система постоји и развија се без обзира на било коју малу државу”.⁴⁹

Када је реч о Србији, она, узимајући у обзир њене капацитете (материјалне и интелектуалне) свакако не може да бити утиче на структуру и однос снага у светској политици, нити на текући, хијерархијски устројен систем држава. Србија не може да то чини ни на континенталном нивоу (Европа) јер тренутно Стари континент у политичком и стратегијском смислу чврсто контролишу Сједињене Државе. Дакле, наспрам великих изазова на глобалном и регионалном (континенталном) нивоу, Србија је, услед своје маленкости, осуђена на статус пасивног посматрача који, с друге стране, има пуно право да прижељкује остварење

48 Matthias Maass, *Small states in world politics*, op. cit. , p. 4.

49 Ibid. , p. 27.

одређених геополитичких сценарија (слом америчког примата и цепање/нестајање оних структура које су посредно или непосредно настале на основу њега). Без овог великог обрта у глобалним односима моћи, немогуће су суштинске геополитичке промене на Балкану, и укидање различитих аномалија, попут рецимо оне, да је једна микро-држава (Црна Гора) у континуитету повлачила, без икаквих последица по себе, потезе који штете интересима Србије, која је иначе од ње вишеструко већа по различитим критеријумима.

Дакле, Србији остаје да усредсреди своје политичке напоре на субрегионални ниво (Балкан), односно да својим мултидимензионалним деловањем обликује, колико је то објективно могуће, у складу са властитим интересима, односе са суседима, који су сви, изузев можда Румуније, такође мале или чак микро-државе. Интензивни и садржајни хоризонтални контакти – појединаца, различитих (не)формалних група, привредних, научно-образовних и културних институција – са српским заједницама у БиХ (Републиком Српском) и Црној Гори, представљају кључан предуслов да, када дође до момента слома глобалног америчког примата, на дневни ред стигне и питање политичко-правне интеграције српских простора у јединствен (кон)федерални државни оквир. Споменуте контакте не може ниједна сила, па чак ни САД, да укине нити редукује (могу бити само мање или више ометани), и успешност њихове реализације представљаће опипљив тест одрживости идеје о српском јединству у широким слојевима становништва. При томе, интеграција српских простора не би требало да се схвати искључиво као геополитички пројекат без обзира на његове очигледне консеквенце такве природе (на пример, поновно задобијање маритимне партиципације), већ, пре свега, као пројекат елементарне моралности и солидарности са сународницима који живе ван матице, јер дугорочно

посматрано, без неког вида интеграције са Србијом, српске заједнице у БиХ и Црној Гори су, према плановима западних центара моћи и њихових локалних послушника, осуђене на маргинализацију, потискивање или претопљавање у друге етничке конструкте (нпр. у тзв. бошњачки или монтенегрински).

Други елемент рада на самоодрживости Србије у свету који је суштински дефинисан односом снага, јесте развијање оних капацитета који су се након почетка рата у Украјини и глобалне кризе, показали као најосетљиви и најдефицитарнији – капацитета за производњу хране и електричне енергије. Србија, али и Република Српска, имају све предуслове да буду прехранбено и енергетски самодовољне у свету у којем ће, по свему судећи, управо храна и енергија бити најтраженији артикли. Покривајући у потпуности потребе у храни и електричној енергији, у ситуацији њиховог дефицита у глобалним оквирима, Србија би стекла услове да буде мање подложна политичким притисцима и уценама САД и других недобронамерних центара моћи. Мања подложност страним утицајима и притисцима аутоматски увећава маневарско поље у спољној и одбрамбеној политици.

Уместо закључка: зашто је исход рата у Украјини важан за геополитички положај Србије

Када се говори о Другом светском рату у медијима, релативно мало се спомиње чињеница да је Трећи Рајх, поред успостављања немачке доминације на Старом континенту, водио рат и зарад стварања уједињене Европе, која би тако унифицирана, под вођством Берлина, представљала

самосталног геополитичког актера на светској сцени, поред САД, Британске империје и Јапана. У једном предавању из 1942. године, врло утицајан нацистички функционер Франц Алфред Зикс (Franz Alfred Six), Европу је дефинисао не само као земљописни појам, него и као „судбинску заједницу”. У Средњем веку, европско јединство је било оличено у Светом римском царству, којег је, после стагнације и пропадања, наследио систем држава и европски ратови, који међутим нису били управљени према споља већ према унутра. Како је Зикс запазио, осим неколико изузетака, „нису европски ратови у времену које следи, ратови за одбрану континента, већ европски унутрашњи ратови”.⁵⁰ Ови ратови (Тридесетогодишњи рат, Рат за шпанско наслеђе, Наполеонови ратови, Први светски рат) вековима су раздирали Стари континент, и Други светски рат, према Зиксовом мишљењу, треба да буде последњи грађански рат Европе, док је Рајху и његовом фиреру допао задатак вођења европског рата за уједињење.⁵¹ Међаш новог схватања рата и његове сврхе, по Зиксу, јесте рат против СССР-а, јер је одувек, каже он, „полуевропска, полуазијатска Русија и њезина воља за проширењем према западу сматрана угрожавањем европских држава и културног света”.⁵² При крају свог предавања, Зикс је тријумфално наговештавао да је „одбрамбени рат против источне империјалистичке државе последње раздобље европског рата за уједињење”.⁵³

Када се упореди Зиксов (нацистички) дискурс са

50 Franz Alfred Six, *Unutarnji ratovi europskog kontinenta i sadašnji rat za ujedinjenje* (Predavanje „Pitanje novog poredka” održano 6. studenog 1942. pred tečajem za inozemce u Njemačkom inozemno-naučnom zavodu), б. и., б. м. 1942, стр. 5.

51 Ibid. p. 19.

52 Ibid. p. 21.

53 Ibid. p. 22.

наративом велике већине главних електронских и штампаних медија на Западу, као и њихових пропагандних филијала у Србији, поводом рата у Украјини, могу да се уоче фрапантне сличности – и онда, и данас, Европа се дефинише као судбинска заједница, и инсистира се на њеном јединству, уљудности, цивилизованости и култури, наспрам „азијатског”, примитивног, угрожавајућег и агресивног истока, то јест Русије.⁵⁴ И не само то. Зикс каже, како су се поводом Хитлерове прокламације о рату СССР-у, окупиле не само силе Осовине, већ и неутралне, чак и некадашње непријатељске земље.⁵⁵ Данас су се такође, скоро све земље европског континента, од Британије до Грчке, и од Португала до Финске, укључујући чак и оне државе које су вековима биле неутралне (Швајцарска на пример), поново сабрале да наводно бране од Русије „дивлизацијске вредности” како се често истиче у саопштењима различитих (евро)атлантских форума и организација. Једина суштинска разлика у односу на Други светски рат јесте премештање диригента овог удруженог европског антируског подухвата – из Берлина он се преселио у Вашингтон.

Да је рат у Украјини, у суштини, сукоб НАТО-а и Русије, најбоље потврђује теза самог генералног секретара Алијансе Јенса Столтенберга (Jens Stoltenberg) који је изјавио, да би „победа Русије у сукобу у Украјини била пораз за НАТО” и да то не сме да се дозволи.⁵⁶

54 Због тога би аутор овог рада препоручио да се прочита Зиксова брошура. На жалост, у Србији, по свему судећи, постоји само један њен примерак у библиотеци Матице Српске у Новом Саду.

55 Ibid. p. 21.

56 „Јенс Столтенберг: Победа Русије у сукобу у Украјини била би пораз за НАТО. То не смемо да дозволимо,” 11. октобар 2022, <http://www.nspm.rs/hronika/jens-stoltenberg-pobeda-rusije-u-sukobu-u-ukrajini-bice-poraz-za-nato-a-to-ne-smemo-da-dozvolimo.html> Преузето: 12/10/2022

Уколико колективни Запад, са свим његовим балканским, источноевропским и постсовјетским сателитима успе да преломи исход рата у Украјини у своју корист, и маргинализује Русију, или чак изазове у њој центрифугалне силе, Србији прети статус најбеднијег вазала тог истог Запада. Политичка судбина српских заједница ван Србије, превасходно у Републици Српској и Црној Гори била би (вероватно) запечећена, а оне осуђене на економско и културно таворење и најгрубље преиначавање идентитета. На пољу културе и духовности, обичаја навика, српском народу, где год се налазио, биле би наметнуте као обавезне норме живљења најгоре манифестације моралног и социјалног релативизма, атомизма и егоизма, изопачености и девијације, што се све заједно на Западу рекламира и промовише као велико цивилизацијско достигнуће.

Међутим, ако би се ратна срећа осмехнула Руској Федерацији, и она остварила на ратишту потпуни тријумф (не половични успех), из којег би следио њен политички диктат (не трули компромис), за очекивати је појаву озбиљних пукотина у политичко-стратегичкој архитектури Европе, која ће свакако из овог сукоба изаћи осиромашена и ослабљена. У таквом развоју догађаја, могла би се очекивати и реконфигурација односа у самом НАТО-у, која би довела или до радикалне промене његове сврхе, структуре и домета или чак и до његовог постепеног одумирања. За Србију би овакав сценарио значио лабављење и дезорганизацију својеврсног НАТО „прстена” око ње и креирање могућности за остварење свих оних преко потребних националних интереса и приоритета који су, услед неповољног геополитичког положаја морали да привремено буду стављени *ad acta*.

Nebojsa Vuković

GEOPOLITICAL POSITION OF SERBIA:
FROM A „HOUSE ON THE ROAD”
TO A „HOUSE AROUND NATO”

Summary: The paper discusses the unfavorable geopolitical position of Serbia in the context of the war in Ukraine, evaluates and reviews its key factors, as well as the small capacities of the modern Serbian state to influence its radical modification or improvement. The author compares the geopolitical position of Serbia in the past (19th-20th century) with the current one, and based on several parameters (political, geographical, strategic), concludes that it is perhaps the most unfavorable since the time when Serbia gained autonomy within the Ottoman Empire in 1830. (actual internal independence). The article also presents the classification of states according to their power, and the same is applied to the Republic of Serbia in order to gain a grounded/real understanding of its abilities to qualitatively transform the immediate geopolitical environment (Balkans) in its own favor.

Keywords: *geopolitical position, Serbia, NATO, Balkans, geography, strategy*